

דף מידע מספר 179 בנושאים כלכליים:

הון שחור - גורמים והערכות כמותיות

כללי

המושג "הון שחור", מבטא, בדרך כלל את סך הכל הפעילות הבלתי מדווחת המתקיימת במשק לאומי, אם כחלק מזרם הפעילות השנתית ואם כמלאי הון, בנקודת זמן נתונה.

המושג "הון שחור", כולל מרכיבים רבים ומגוונים, החל מחלק הפעילות הבלתי מדווח, בפעילות חוקית דרך פעילות פלילית כמו סמים, הימורים ומימון טרור ועד פעילות "אפורה" וחוקית חלקית, כמו שוק אפור לאשראי, עובדים זרים עם וברי רשיון.

בסקירה זו ניבחנו את הגורמים המרכזיים לקיומו של "ההון השחור" במדינות השונות וניבחנו את המגמות בישראל ובסיכום, ניתן ההערכה כמותית של הפעילות הבלתי מדווחת בישראל ובארצות המפותחות, לאור ממצאים ומחקרים אמפריים שנעשו בישראל ובחו"ל.

הגורמים המרכזיים להיווצרות ההון השחור

המחקרים הבינלאומיים ובישראל מראים מגוון של גורמים להיווצרות ולגידול ההון השחור, נתייחס אליהם בהתאם לחשיבות היחסית של כל גורם, וניבחנו את המגמות בישראל.

איסורים, הגבלות ומיכסות

הגורם המרכזי לגידולו ולקיומו של ההון השחור הוא הממשלה, היקף ההון השחור נגזר במידה רבה ממשקל האיסורים, ההגבלות, המכסות והרשיונות שהמדינה קובעת, בתחומי הפעילות השונים בכלכלה.

ברית המועצות, עד התפרקותה הכלכלית, נקטה מדיניות, לפיה, כל ענפי המשק היו תחת מגבלות מכסות ודיווח, ממילא כל השווקים פעלו בשני משורים הפורמלי חוקי והשחור, הבלתי מדווח, ממפעלי תעשייה להם נקבעו מכסות ומחירים דרך כל השרותים הציבוריים (רפואה, סעוד) ועד לשרותים העסקיים (תיירות, שרותים פיננסיים) ולבנקאות ומטבע, הפעילות הבלתי מדווחת, היתה במשקל גבוה מאוד בכל הענפים.

צוות ההיגוי
ד"ר יוסי ביילין, יו"ר
ח"כ מיכאל איתן
ח"כ יוסי כץ
ד"ר וינפריד וייט

חברי צוות ההיגוי בעבר
יו"ר ראשון,
הנשיא חיים הרצוג ז"ל
יו"ר שני, מר חיים י. צדוק
השגריר ד"ר יהודה לנקרי

בחסות:
קרן פרידריך אברט

Steering Committee
Dr. Yossi Beilin, Chair
Mr. Michael Eitan, MK
Mr. Yossi Katz, MK
Dr. Winfried Veit

Former members of the steering committee
Former Chair,
The Late President
Chaim Herzog
Former Chair,
Mr. Haim J. Zadok
Dr. Yehuda Lankry,
Ambassador

Sponsor:
Friedrich Ebert Stiftung

במדינת ישראל אנו רואים מגמות חיוביות בתחום זה, החל משנות ה-90 עד סוף שנות ה-80 היינו עדים להגבלות מט"ח רבות ולרשיונות יבוא אשר הביאו להון שחור רחב היקף, כך לדוגמה, נמצא במחקרים אמפריים שיבואנים ישראלים ניפחו דיווח, על מחירי יבוא בתחומים ללא מכס (חומרי גלם, מכונות וציוד) בכ-25%-20%, בכך, הוברח לחו"ל מט"ח בהיקף גדול ושולם מס הכנסה בחסר (עלויות פיקטיביות גבוהות מורידות את שיעור הרווח המדווח).

בעבר וכיום אנו עדים עדיין להיקף גדול של רווחים לא מדווחים ממכירה של מכסות מים מסובסדות, מכסות יצור בחקלאות ועוד, ואולם ההיקף הכולל פחת עקב הליברליזציה שעבר המשק הישראלי בתחומים אלה.

כיום, אנו עדים להיקף גדול של "הון שחור" בלתי מדווח, בתחום של עובדים זרים, לפי האמדן מחציתם אינם חוקיים ובנוסף נעשה סחר בלתי מדווח ברשיונות, אנו עדים גם לפעילות רחבה ובלתי מדווחת של השוק האפור לאשראי, זה נמצא כנראה בגידול מהיר, עקב ההכבדות של הבנקים, במתן אשראי לסקטור העסקי.

נציין, שהשוק האפור לאשראי, הוא חוקי בחלקו, אך היקף דיווחיו למס הכנסה זעום ופעילים בו גורמים פליליים רבים, כפי שהוכח בנפילת הבנק למסחר.

פעילות פלילית

"הון שחור" פלילי הוא מרכיב מרכזי בפעילות הבלתי מדווחת, אף שחייבת במס הכנסה והוא נאמד בכ-4%-3% מהתוצר בארצות המערב השונות.

העדויות העקיפות והישירות מראות שמרכיב זה גדל מאוד בישראל בשנים האחרונות בעיקר בתחומי ההימורים והסחר בנשים וכן גם בתחום "הפרוטקשן", שלושה תחומים מרכזיים ביותר בישראל.

ישראל נחשבת מן ה"מובילות" בעולם המערבי גם בזיוף מותגים, דיסקים, קסטות ופטנטים, זאת בהתאם להערכות רשמיות בארה"ב.

שערי מס אפקטיביים

מסוי גבוה מגדיל את התמריץ להעלמת הכנסות במדינת ישראל חלה החמרה גדולה בשערי המס על עבודה (מס בריאות, העלאת תיקרות וכדומה) דבר המביא הן להעלמות מס והן להימנעות ממס באמצעות רישום חוקי של עצמאיים כחברות.

המסים העקיפים בישראל, ובעיקר מסי הקניה, הם במגמת ירידה, מה שמקטין מאוד את הכדאיות להעלמות מס בתחומים אלה (דיווח חסר במחירים והברחה בנמלים).

ככלל, נטל המס מהתוצר בישראל הוא יציב למדי מאז אמצע שנות ה-80, ובתקנון לתוצר לנפש, אנו נמצאים בשערי מס גבוהים יחסית לעולם המערבי, להוציא את מדינות צפון אירופה.

שוק עבודה

המחקרים האמפריים בארץ ובעולם, מראים, שהיקף הפעילות הבלתי מדווחת גדל ככל ששערי האבטלה, מקבלי הבטחת הכנסה והיקף העובדים הזרים גדל יותר.

בישראל חלה הרעה חמורה בתחומים אלה, בכל שנות ה-90 מספר מקבלי הבטחת הכנסה גדל פי 3.5, שיעור האבטלה הוכפל בקרוב (מתחילת שנות ה-80) ומספר העובדים הזרים גדל מאלפים בודד לכ-250 אלף.

משקל הפעילות הבלתי מדווחת בתחומים אלה היא גדלה ונאמדת, בדרך כלל, בין שליש למחצית מכלל הפעילות. מדינת ישראל מפסידה סכומי עתק של מאות מיליוני ש"ח בשנה, בתחומים אלה.

דיפרנציאליות אזרית

היקף "ההון השחור" מתואם מאוד עם דיפרנציאליות בשיעורי המס והקלות מס לפי מוצרים ואזורים אנו עדים בשנים האחרונות, לגידול מהותי בהקלות המס האזוריות ולהעלמות בהתאם.

בהיעדר דיווח כללי ומעקב, רישום של תושבים ועסקים רבים נעשה פיקטיבית באזורים עתירי הקלות מס. האפליה במסי הקניה על סיגריות (בוטל) ובירות בחוק אילת, גרם להברחות הן פיזיות והן בניירת בהיקף גדול.

גורמים אחרים

היקף ההון השחור, מושפע גם מגורמים רבים אחרים כמו נורמות ציבוריות וחינוך, ענישה ואכיפה, מידת המורכבות של החוקים ועוד.

כללית, אנו עדים בעשור האחרון לשיפור בתחום הנורמות ובאכיפה על העלמות מס "פשוטות" לזיהוי (הימנעות מהוצאת חשבונית), לעומת זאת, גדלו מאוד הקשיים במאבק נגד הגורמים הפליליים וכנגד הימנעות המתוחכמת ממס, ההסתיעות בהסדר הכופר ובעורכי דין מתוחכמים, מגדילה מאוד את הכדאיות, להעלמת מס מסוג זה.

ההערכות כמותיות

קיימים מחקרים אמפיריים רבים בנושא האמור החל מניתוח ההעלמות באמצעות כמות הכסף המזומן בשוק, דרך מדגמים חלקיים וענפיים ועד שאלונים, לציבור בנידון.

המחקרים הטובים ביותר באיכותם הם אלה שניסו לתת אומדן של העלמות מס באמצעות שילוב של ניתוחים ענפיים וחלקיים.

בהתחשב במחקרים אלה עומדת הכלכלה הישראלית יחד עם הבלגית והאיטלקית בשורה הראשונה של העלמות מס. בישראל כ-15%-14% מן הפעילות הכלכלית היא בלתי מדווחת, כולל המרכיב של פעילות פלילית.

בקבוצה השניה נמצאות הולנד וארה"ב כ-10%, ואחריהם אוסטרליה, נורבגיה, שוודיה ובריטניה כ-8% לבסוף שוויץ עם 3% בלבד.

לסיכום, הדרך היעילה ביותר למלחמה ב"הון השחור" היא מאבק עקבי בגורמיה, כלומר הקטנה מהותית בהגבלות, במכסות וברשיונות. הורדת שיעורי המס השוליים, ביטול ההעדפות סקטוריאליים ואזוריות והגדלת האכיפה והחינוך, בנוסף, ראוי למסד ולשפר את המערכת המשפטית בישראל ולהגדיל את המיומנויות שלה.

ברור שהיקף הנוכחות של "מס הכנסה" בשטח יחד עם שיפור בכח העבודה המתוחכם אצלו יכול לסייע גם הוא בהשגת היעד.

בנוסף יש לציין שגם הקמת הרשות להלבנת הון יחד עם מאבק מתמיד בזיופי מותגים ומוצרים, בלחצים של גורמים בינלאומיים, הם צעדים רבי חשיבות במאבק ב"הון השחור".